
Maja
ŠTAMBUK

SOCIJALNA I
EKONOMSKA
OBILJEŽJA
OBITELJSKOG
POLJOPRIVREDNOG
GOSPODARSTVA

Park prirode proteže se na velikim ravničarskim pašnjaci-
ma uz dolinu Save, između Siska i Stare Gradiške. Ne isko-
rištava se u proizvodne svrhe cijela njegova površina, već
oko 120 ha pašnjaka u dvije veće cjeline: u prostranijem
Lonjskom i manjem Mokrom polju.¹ Zanimljivost i važ-
nost tih pašnjačkih površina jest prije svega u tome što
predstavljaju gotovo posljednje primjere srednjoeuropskog
antropogenog, uređenog krajolika, koji je ondje iščeznuo
otprilike prije 150 godina. Na tim pašnjacima uzgaja se ne-
koliko autohtonih pasmina životinja iz domaćeg uzgoja:
svinja, konja, gusaka, krava. Sam uzgoj tih životinja pred-
stavlja jedinstven način pašarenja. “Danas taj arhetipski
način stočarenja sa miješanim krdima svinja, stadima ko-
nja, krava, gusaka i drugih vrsta nije više moguće pronaći
nigdje.”²

Neke se životinje dnevno vraćaju kućama, njih uglav-
nom stalno nadziru pastiri, a neke ostaju dulje vrijeme na
pašnjacima (i po šumama), a seljaci ih zbrinjavaju na paš-
njacima. Svatko obilježava svoje stado i ima “dogovoreni”
signal kojim ih doziva.³

Uz domaće životinje, zahvaljujući posebnom režimu
voda i niskoj gustoći naseljenosti, koja se (zbog voda) kon-
centrirala u manjim seoskim naseljima izraslim uz rubove
polja, u polju i u prostranim poplavnim šumama,⁴ kao i u
vodama, živi i velik broj divljih kopnenih životinja, riba i
ptica. Sve to valja sačuvati. Da bi se to sačuvalo valja u
određenom obujmu sačuvati tradicionalni načini poljopri-
vredne proizvodnje, jer će se tako, osim vrijednog prirod-
nog okoliša, očuvati i za još nekoliko djelatnosti bitan raz-
vojni resurs Lonjskog polja.

Sukladno tome, kao važan (prvi ili drugi po važnosti)
izvor prihoda 40% obitelji navodi upravo poljoprivredni
prihod. (Tome možemo pridodati i 2% obitelji koje za-
rađuju iznajmljivanjem poljoprivredne mehanizacije.) Da-
kle, poljoprivredna proizvodnja još je u vrhu važnosti za
stanovnike Lonjskog polja.

ULOGA POLJOPRIVREDNE OBITELJI U ODRŽANJU I ZAŠTITI CJELOVITOG SUSTAVA LONJSKOG POLJA

Već posve kratak prikaz vrijednosti koje valja sačuvati ne bi li se održao cjeloviti ekosustav Lonjskog polja, govori o važnosti da se sačuva ljudska populacija, a osobito da se zadrži tradicionalni način gospodarenja na pašnjačkim površinama. I drvene stambene kuće, koje su zdravije za život, kao i gospodarske objekte, valja propagirati i naučiti ih (ponovno) graditi, jer osim ljudima, takve kuće i krovovi od autohtonog materijala i rodama su mnogo udobnije. One to jasno pokazuju, za razliku od ljudi koji zapuštaju stare kuće i grade zidanice.⁵

Na tim razvojnim resursima - poljoprivredi i vrijednom prirodnom i kulturnom naslijeđu, koje na prikladan način treba predstaviti zainteresiranim posjetiteljima, temelji se (bogatija i izvjesnija) budućnost ovoga kraja. Za skladan razvitak tih djelatnosti potrebno je ispuniti mnoge pretpostavke. Jedna je svakako temeljna, a to je da se sačuva poljoprivredna obitelj, odnosno obiteljska poljoprivreda.

Očuvanje i revitalizacija tradicionalnog lonjskog poljoprivrednog gospodarstva stoga je nezaobilazna pretpostavka zaokruženog razvojnog projekta, osobito želi li se očuvati kvalitetan krajolik i proizvodnja kvalitetnih poljoprivrednih proizvoda i na tim osnovama razvijati seljački i seoski turizam.⁶ Daljnje zapuštanje poljoprivredne proizvodnje neposredno bi ugrozilo mogućnosti razvitka turističke djelatnosti, jer i krajolik i ponuda domaćih proizvoda jesu razvojni resurs.⁷ U tom smjeru valja tražiti i pronalaziti mjere razvojnim poticajima.

Tko su ljudi na kojima leži budućnost parka prirode i kakvi su im obiteljski posjedi? Što oni žele, koji su im problemi, kakvu budućnost očekuju?

POSJEDOVANJE ZEMLJE

Posjedovanje zemlje u Hrvatskoj još je uvijek, gotovo bez iznimke, vezano uz nasljeđivanje. Stoga je lako pretpostaviti da u tradicionalnom poljoprivrednom području, kakvo je nesporno područje Lonjskog polja, sve obitelji imaju zemlju u vlasništvu. Mnoge površine su i u zajedničkom vlasništvu ili nekom drugom obliku kolektivnog vlasništva i zajednički se koriste.⁸

Koliki su ti posjedi, obrađuju li se ili ne, kako i tko ih obrađuje, živi li se od poljoprivrednog prihoda kao glavnog ili sekundarnog, sve to ovisi o mnogim čimbenicima. Ovdje ćemo navesti one interne, koje smo istražili na terenu.

1. Ponajprije, proizvodnja na obiteljskom poljoprivrednom posjedu u značajnoj mjeri ovisi o obilježjima poljoprivrednog domaćinstva. Naime, poljoprivreda je izrazito **obiteljska djelatnost**. Posvuda po Europi ona postaje sve više obiteljska, sve se više oslanja isključivo na obiteljsku radnu snagu. Pritom, obitelji su sve manje poljoprivredne, jer je u njima sve više nepoljoprivrednika, a i udio poljoprivrednog prihoda kontinuirano opada u ukupnom obiteljskom prihodu. Stoga poljoprivredna proizvodnja na posjedu jako ovisi o tome kako je sastavljena obitelj, koliko je velika, kakva joj je dobna i spolna struktura, koliko je aktivnih članova, ima li članova koji su isključivo posvećeni gospodarstvu ili svi radnoaktivni rade izvan poljoprivrede, a tek u slobodno vrijeme bave se poljoprivrednom proizvodnjom... O tim pokazateljima važnim za predviđanje budućnosti obiteljske poljoprivrede upućujemo na poglavlje o obilježjima članova kućanstva;
2. Važnost poljoprivrede ovisi naravno i o veličini posjeda, broju parcela iz kojih se posjed sastoji, a osobito o ukupnim površinama uključenim u proizvodnju, pa i onima u zakupu;
3. Opremljenost poljoprivrednog gospodarstva važna je u uvjetima smanjene veličine poljoprivredne obitelji i zahtjeva za kvalitetnijom obradom zemlje i višim prinosima. Osim toga, taj podatak govori o dostignutom ukupnom stupnju moderniziranosti i dugoročnijoj usmjerenosti ili neusmjerenosti obitelji na poljoprivrednu proizvodnju;
4. Ratarska proizvodnja. Usmjerenost na ratarsku proizvodnju ponajprije je u funkciji stočarstva ondje gdje su uvjeti za stočarstvo dobri;
5. Stočarska proizvodnja tradicionalno je ekstenzivna na Lonjskom polju. Upravo je takvu, zbog niza razloga, koje smo već naveli, valja sačuvati;⁹
6. Poljoprivredni prihod posvuda je inferioran nepoljoprivrednom, bez obzira na uvjete u kojima se poljoprivredna djelatnost obavlja. Ekstenzivnost lonjskopoljske poljoprivrede, a cilj je i zadaća da se upravo takvom sačuva, znači i niži prihod. Stoga je osiguranje dodatnih stimulansa poljoprivrednim proizvođačima nužna sastavnica razvojnog projekta. Osim neposrednog poticaja obiteljskoj poljoprivredi, za opstanak cjelovitosti obitelji i njezin prosperitet valja razvojnim planovima predvidjeti i mogućnost stjecanja još jednog, izvanpoljoprivrednog prihoda, osobito za mlađe članove s višom školskom spremom. Zaštitari ukupnog prirodnog okoliša zagovaraju i zadržavanje postojeće agrarne strukture, što je još jedna kočnica profitabilnijoj proizvodnji;

7. Namjere povećanja ili smanjenja površina i stoke jasno pokazuju stanje u poljoprivrednoj obitelji i njezinu usmjerenost na poljoprivrednu proizvodnju;
8. Tko su nasljednici i gdje žive: budućnost obiteljskog posjeda.

O navedenim temama raspravljat će se na sljedećim stranicama.

Veličina zemljišnog posjeda

Najznačajnije obilježje hrvatske poljoprivrede (i europske) jest da tradicionalno počiva na obiteljskome gospodarstvu, odnosno domaćinstvu, što značajno određuje neka njezina temeljna obilježja. To ujedno znači da promjene u domaćinstvu mogu i te kako utjecati na proizvodnju, a da promjene na gospodarstvu značajno mijenjaju neka obilježja poljoprivredne obitelji.

Poljoprivredu mnoga njezina obilježja stavljaju u neravnopravan i inferioran položaj spram ostalih djelatnosti. Neka proizlaze iz samih značajki poljoprivredne proizvodnje, u prvome redu iz činjenice da proces proizvodnje traje dugo - od nekoliko mjeseci do više godina. Otud nemogućnost brže prilagodbe prilikama tržišta, sporo vraćanje uloženog rada i kapitala, slaba i spora akumulacija kapitala. Neki su od ovih problema posebno izraženi u poljoprivredi kakva je u Hrvatskoj, tj. u poljoprivredi kojoj je osnovica mali seljački posjed. Toliko mali posjed dijelom je posljedica povijesnog naslijeđa, a potom dugotrajnog i tvrdoglavog ustrajanja na neracionalnom *zemljišnom maksimumu* u vremenima kad se, upravo obrnuto, kao nužna mjera nametalo pitanje *zemljišnog minimuma* za kako-tako uspješno seljačko gospodarstvo.

U vrijeme agrarnih reformi za pretpostaviti je da je i posjed na Lonjskom polju pretrpio mnoge promjene i da je prosječno smanjen. Ondje su se osnovali veliki državni poljoprivredni kombinati, poravnane su goleme obradive površine, nestale su međe i prostori za mnogobrojne ptice gnjezdarice. Manji posjedi zadržali su se najviše u neposrednoj okolici sela.

Među anketiranimima je njih 16% izjavilo da nema posjeda. Na upit o veličini posjeda, 28% ispitanika nije odgovorilo.

Među onima koji su odgovorili na pitanja o posjedu poljoprivrednog zemljišta, najviše ih se nalazi u najmanjim posjedovnim kategorijama. Iz tablice je vidljivo da s do tri ha ukupnog zemljišta (uključivo, dakle, pašnjake, neplodno tlo i šume) raspolaže čak 66,2% istraživanih obitelji ili dvije trećine. Prosječna veličina posjeda ne može bi-

ti velika. Iznosi 3,5 ha za anketirana domaćinstva. To je tek nešto veće od hrvatskog prosjeka. Naravno, obradive poljoprivredne površine znatno su manje.

Budući da je poljoprivreda na Lonjskom polju pretežno ekstenzivna i da se upravo takva u većem dijelu područja planira sačuvati, prihod koji se može očekivati jest očekivano malen. U takvim prilikama može se prikladno razvojnno reagirati na više načina: 1. može se subvencionirati neposredno poljoprivrednu proizvodnju, 2. može se osigurati stručna pomoć i druge poticajne mjere za preradu u kvalitetne finalne proizvode i 3. može se uvjerljivom ekološkom markom, sustavnom promidžbom i dobrom organizacijom prodaje postići viša cijena za domaće poljoprivredne proizvode. S jedne strane, u tome itekako može pomoći razvitak turizma. S druge pak strane, upitan je razvitak turizma bez domaćih kvalitetnih proizvoda.

	Broj	%
Do 1 ha	107	32,5
1,01–3,00	111	33,7
3,01–5,00	47	14,3
15,01 ha i više	64	19,5
Ukupno	329	100,0

Tablica 1.
 Veličina ukupnog obiteljskog posjeda

Nije zanemariv podatak da među ispitivanima ima blizu 20% posjeda s površinom većom od 5 ha. Veći posjed uvijek je i veći poticaj obitelji da ga ne zapusti. Utoliko je njegova sudbina donekle sigurnija, pa i onda kad su uvjeti nepovoljniji.

	Oranice	Livade
Do 1 ha	27,8	11,7
1,1–3 ha	24,7	10,0
3,1–5 ha	8,7	3,3
5,1 i više ha	8,5	0,7
Bez odgovora	30,4	74,4
Ukupno	100,0	100,0

Tablica 2.
 Obiteljski posjedi prema veličini oranica i livada (%)

Najveći broj ispitanika (28%) posjeduje do 1 ha oranica, a približno je jednak udio gospodarstava s 1–3 ha oranica. Također, najveća je koncentracija gospodarstva s livadama u tim najnižim posjedovnim kategorijama.

Tablica 3.
 Obiteljski posjedi prema
 veličini ostalih kategorija
 zemljišta

	%	Bez odgovora
Voćnjaci	6,3	93,7
Vinogradi	3,0	97,0
Pašnjaci	3,3	96,7
Neplodno zemljište	5,2	94,8
Šume	8,2	91,8

Iz same strukture posjeda po pojedinim kategorijama zemljišta očigledna je njihova proizvodna usmjerenost prema ratarskim kulturama i prema stočarstvu. Mnogo je manje površina pod vinogradima, voćnjacima. Nema ni mnogo pašnjaka u privatnom vlasništvu, jer pašnjaci uglavnom pripadaju selima ili općinama, a ne pojedincima. Zajednički se koriste. Godišnje se za svaku životinju plaća porez.

Šume pretežito pripadaju Hrvatskim šumama. Među ispitivanim domaćinstvima svega ih je 8,2% imalo šumskih površina u vlasništvu.

Velik problem hrvatske poljoprivrede je mali posjed koji se redovito sastoji od većeg broja parcela. U Lonjskom polju nešto više od 40% ispitanika (među onima koji imaju gospodarstvo i koji su odgovorili na pitanje) ima posjed koji se sastoji od gospodarstava od jedne ili dvije parcele. Gotovo jednak broj ih je s posjedom rascjepkanim na 3 do 5 parcela. Može se kazati da, u odnosu na druge krajeve¹⁰ zemlje, to uopće nije loš podatak.

Tablica 4.
 Od koliko se dijelova sastoji
 posjed (bez šuma)

	Broj	%
Do 2	139	40,6
od 3 do 5	143	41,8
od 6 do 8	32	9,4
od 9 do 12	23	6,7
od 13 i više	5	1,5
Ukupno	342	100,0

Zaštitarci prirodnih vrijednosti Lonjskoga polja smatraju da je važno očuvati manju parcelu. To, naravno ne znači postojeću površinu parcele. Valja vidjeti koliko se ona može povećati i pritom ne ugroziti opstanak ptica.

Uostalom, institucijom zakupa moguće je povećati i posjed i parcelu a da se ne promijeni vlasnička slika. Ta mogućnost povećanja proizvodnih površina jedne obitelji relativno je skromno zastupljena na Lonjskom polju.

	%
Daje sve u zakup	1,3
Daje dio u zakup	1,5
Ima zemljišta i još uzima u zakup	16,9
Nema zemljišta, ali uzima u zakup	1,7
Nema zemljišta i ne uzima u zakup	13,9
Ima zemljišta, ali ne daje niti uzima u zakup	33,0
Bez odgovora	31,7
Ukupno	100,0

Tablica 5.

Daje li ili uzima ispitanikova obitelj zemlju u zakup

Lako je pretpostaviti da je zbog slabe potražnje za zemljom visina zakupa slaba i neisplativa. Doduše, nekad je dobro obrađen posjed bio na ponos obitelji i neizostavni element socijalnog prestiža u seoskoj zajednici. Demografska regresija kraja i usporedni proces agrarne depopulacije izmijenili su neke nekoć uobičajene kriterije lokalnog ugleda.

Opremljenost gospodarstva

Relativno loša demografska struktura žitelja Lonjskog polja, osobito pretežitost starijeg stanovništva, i upućenost na povremenu pomoć odseljenih članova obitelji, traži bolju opremljenost gospodarstava suvremenijim sredstvima za obradu zemlje i za držanje stoke. Nismo istraživali starost pojedinih poljoprivrednih strojeva, ali već samo njihovo posjedovanje upućuje na usmjerenost prema poljoprivredi. Jer, pokazali smo, gotovo svaka obitelj ondje ima nekakav posjed.

Traktor, temeljni poljoprivredni stroj, ima gotovo polovica anketiranih obitelji. Njegova plurifunkcionalnost osigurava mu veliku rasprostranjenost i popularnost u selima. On, naime, često služi umjesto automobila,¹¹ pa se njime odlazi u kupovinu i na sajmove, odlazi se doktoru i sl. Često ga nalazimo u kombinaciji s prikolicom. Osim toga, loše ceste u ruralnim područjima (a tako je i na Lonjskom polju) pogoduju više traktoru nego automobilu.

Poznati su slučajevi da su roditelji kupovali traktor jer su se nadali da će tako zadržati sina na imanju, iako na malom imanju to nije investicija koja se isplati.

Za sam rad na polju nužni su mnogobrojni priključci. Oni su, kao i drugdje, rjeđe zastupljeni u anketiranim gospodarstvima. Dakle, manje je sijačica (29,3%), kosilica (30,8%). Kombajn je iznimno skup stroj, i njih nema mnogo. Vrlo često se njime uslužuju druga gospodarstva, pa tako služi kao dodatni izvor prihoda.

Specijalizirana mliječna gospodarstva s većim brojem krava u pravilu su opremljena automatskim hranilicama i pojilicama kao i aparatima za mužnju. U anketiranim gospodarstvima više je aparata za mužnju nego hranilica i pojilica. To upućuje na još uvijek tradicionalno pripremljenu hranu za goveda ili barem pretežitost takve hranidbe.

Iz odgovora proizlazi da je trenutačno stanje opremljenosti gospodarstva donekle "zacementirano". Vrlo su rijetki ispitanici koji ne posjeduju pojedini stroj ili aparat, a koji ga namjeravaju nabaviti. Pretpostavljamo da se ne radi o nepostojanju potrebe, već prije svega o realnoj procjeni financijskih mogućnosti obitelji za takvu nemalu investiciju u skorašnje vrijeme.

Tablica 6.
 Opremljenost
 gospodarstva (%)

	Ima	Nema	Nema ali namjerava kupiti	Bez odgovora
Traktor	48,8	41,4	2,2	7,6
Kultivator	20,0	68,1	4,1	7,8
Prikolica	40,6	50,1	1,7	7,6
Sijačica	29,3	59,9	3,0	7,8
Kosilica	30,8	59,2	2,2	7,8
Kombajn	6,3	82,0	3,7	8,0
Kamion	2,4	86,1	3,3	8,2
Čekičar	51,8	39,5	0,9	7,8
Aparat za mužnju	12,6	76,4	2,4	8,7
Automatska pojilica/ Hranilica za stoku	7,8	80,3	2,6	9,3

POLJOPRIVREDNA PROIZVODNJA

Zasijane površine i dominantna kultura

Lonjskopoljska poljoprivreda temelji se na stočarstvu i ratarskoj proizvodnji u funkciji stočarstva. Naravno, ima i drugih kultura, pa se može kazati da je donekle svaštarska.

U strukturi žitarica prevladava kukuruz (56,2% gospodarstava posijalo je kukuruz u protekloj godini), najvažniji u hranidbi stoke. Slijedi pšenica (26,2% gospodarstava) te ostale žitarice (na 24% posjeda).

	Zasijano	Bez odgovora
Pšenica	26,5	73,5
Kukuruz	56,2	43,8
Ostale žitarice	24,1	75,9
Krumpir	10,6	89,4
Ostalo povrće	4,8	95,2
Šljive	6,1	93,9
Jabuke	5,9	94,1
Ostalo voće	2,8	97,2
Krmno bilje	10,6	89,4

Tablica 7.
 Zasijane površine u 2000.
 godini (%)

Krumpir se sadi na 10,6% gospodarstava, a ostalo povrće na svega 4,8%. Napominjemo da se ne radi o kulturama namijenjenim samo tržištu. Ovdje smo naprosto probrojili sve što seljaci uzgajaju na svojim imanjima.

Proizvodnja voća je zanemarena. Mali je broj posjeda s voćnjakom. Ipak, najviše je šljiva i jabuka.

Povećanje ili smanjenje površina pod glavnim kulturama u posljednje tri godine i namjere u bližoj budućnosti

Oscilacije u proizvodnji na malim seljačkim imanjima nisu velike. Na njih sporo utječu uvjeti na tržištu, a teže se prilagođavaju potražnji. I inače u poljoprivredi dugo traje proces proizvodnje (od nekoliko mjeseci do nekoliko godina), što otežava toj djelatnosti da se brzo snađe u promjenjivim tržišnim uvjetima.

	Broj	%
Povećali	52	15,1
Smanjili	62	18,0
Bez promjene	230	66,9
Ukupno	344	100,0

Tablica 8.
 Jesu li u posljednje 3 godine povećali ili smanjili površine pod glavnim kulturama

Među gospodarstvima u uzorku, od onih koji imaju posjed i koji su odgovorili na pitanje, dvije trećine nije mijenjalo proizvodnju u protekle tri godine. Smanjenje proizvodnje zabilježeno je na 18,0% gospodarstava, a povećanje na 15,1%.

Što se tiče namjera za iduće tri godine, slika je optimističnija.

	Broj	%
Povećavati	77	22,3
Smanjivati	30	8,7
Bez promjene	238	69,0
Ukupno	345	100,0

Tablica 9.
 Namjeravaju li povećavati ili smanjivati površine pod glavnim kulturama

Naime, gotovo je zanemariv broj onih koji namjeravaju smanjiti površine pod glavnim kulturama: svega 8,7%. Većina, što je za očekivati, ostat će na istoj površini, a blizu četvrtine anketiranih planiraju povećati površine pod glavnim kulturama. Uza sav oprez, može se iz ovih podataka iščitati određeni zaokret prema većem gospodarskom i radnom osloncu obitelji na posjed. U osnovici leže vjerojatno brojni i različiti motivi: od općih socijalnih i ekonomskih prilika u zemlji pa do specifičnih perspektiva koje nesumnjivo otvara činjenica da žive u parku prirode.

Najvažniji poljoprivredni prihod

Daleko ispred svih, po važnosti za obitelj, kultura je kukuruza. Od njega, po njihovoj procjeni, ostvaruju najveći novčani prihod.

Tablica 10.

Koje im poljoprivredne kulture donose najveći novčani prihod (postotci su računani za svaki odgovor u odnosu na ukupan broj ispitanika)

	%
Kukuruz	23,9
Pšenica	6,9
Ječam	1,3
Djetelina	0,9
Krmno bilje	0,7
Zob	0,7
Trava	0,4
Grožđe	0,2
Jabuke	0,2
Šljive	0,2

Sve ostale kulture, osim donekle pšenice, u novčanom pogledu, ne donose gotovo ništa.

STOČARSKA PROIZVODNJA NA ANKETIRANIM GOSPODARSTVIMA

Stočni fond

U ukupnom broju gospodarstava koja uzgajaju krave prevladavaju oni s jednom, dvije ili tri krave.

Tablica 11.
Gospodarstva s kravama

	Broj	%
do 2	46	10,0
od 3 do 5	55	11,9
od 6 do 10	25	5,4
više od 10	19	4,1
Bez odgovora	316	68,5
Ukupno	461	100,0

Jedno gospodarstvo imalo je 27 krava, što je najveći zabilježeni broj krava u nekom gospodarstvu u uzorku. Za stručnjake iz drugih znanosti preostaje zadaća da pronađu, u okviru postavljenih razvojnih ciljeva i dogovorenih “ograničenja”, optimalan broj goveda po domaćinstvu i način njihova uzgoja. Nesumnjivo je da su lonjskopoljske obitelji nekoć držale mnogo veći broj domaćih životinja. Stoga želimo istaknuti da povećanje njihova aktualnog broja ne bi ugrozilo zaštićeno područje, a da bi povećanje tog broja bitno pridonijelo revitalizaciji poljoprivrednih obitelji. Tim prije što su prirodni uvjeti kvalitetni i izdašni.

Isto vrijedi za bikove, konje i ostalu stoku.

Valja naglasiti da je uzgoj konja tradicionalan u ovim krajevima, o čemu svjedoči priznata autohtona pasmina (posavski konj), čiji uzgoj financijski podupire Ministarstvo poljoprivrede, te da zbog opasnih zaraznih bolesti životinja koje ugrožavaju ljudsko zdravlje, potražnja za konjskim mesom raste, kao i njihova cijena na europskom tržištu.¹²

	Posjeduje
Volovi/Bikovi	3,3
Konji	2,4

Tablica 12.
Stožni fond

Na lokalnom turističkom tržištu konji za jahanje mogu postati, uz neke preduvjete (primjerice projektiranje i uređenje staza za jahanje), dodatnim izvorom prihoda.

Na Lonjskom polju sve više je divljih životinja, a sve manje domaćih životinja i ljudi. Za cijeli ekosustav važno je da se uspostavi ravnoteža između svih njegovih sastavnica. Bilo bi pogubno nastavi li se i dalje proces demografske regresije, a neumitno s njom i daljnjeg pada broja domaćih životinja.

	%
do 10	6,7
više od 10	2,4
Bez odgovora	90,9
Ukupno	100,0

Tablica 13.
Stožni fond – ovce

Desetak posto anketiranih obitelji drže ovce. Većina njih se odlučila za manja stada. Inače, u ovim je krajevima ovca tradicionalno uzgajana jer je u sustavu samoopskrbe, autarkičnosti, koja je prevladavala sve do kraja pedesetih godina, ovčja vuna služila za izradu odjeće.¹³

Svinje su zasebna priča. Naime, one pripadaju autohtonoj pasmini (mangalica ili turopoljska svinja), mješancu

jedne vrste stare domaće pasmine i divlje svinje koja živi po poplavnim posavskim šumama. Tradicionalno, seljaci ih drže posve slobodno u prirodi. Dohranjuju ih na određenom mjestu, ne u blizini kuće, već negdje na pašnjaci-ma, a glavninu hrane priskrbuju same u šumi. Najvažniji je pritom žir kojeg ima obilno u starim hrastovim šuma-ma (žirovanje).¹⁴ Domaća svinja je zanimljiva izgleda. Šare-na je, a zimi dobije dugu dlaku. Ima dosta masti, puno više nego što tržište traži. A danas svinjska mast nije na ci-jeni, kao ni masno svinjsko meso.

Iako tradicionalna, ta vrsta svinja sve je malobrojnija, unatoč potpori koju uzgajivači dobivaju od države. Pa ni ostale se vrste svinja više ne mogu naći u baš svakom seoskom domaćinstvu. U 40,8% anketiranih domaćinstava iz-javili su da ne drže svinje.

Tablica 14.
 Stočni fond – svinje

	Broj	%
do 4	135	29,3
od 5 do 10	94	20,4
od 11 do 20	23	5,0
više od 20	21	4,6
Bez odgovora	188	40,8
Ukupno	461	100,0

Inače, najčešća su domaćinstva koja ih uzgajaju za svoje potrebe, svega nekoliko komada. Slabo je razvijena kućna prerada svinjskih prerađevina za prodaju. S druge strane, postoje mogućnosti za uzgoj znatno većeg broja. Što se tiče samih nezagađenih prirodnih uvjeta, to bi mo-gao biti vrlo kvalitetan proizvod u količinama zanimljivi-m tržištu.

Perad se udomaćila u svakom seoskom dvorištu, pa i kad se ne radi o poljoprivrednoj obitelji. Sudeći po “pri-javljenom” broju, rijetki se bave komercijalnim uzgojem peradi.

Tablica 15.
 Stočni fond – perad

	%
do 10	21,5
od 11 do 20	29,3
od 21 do 50	14,5
više od 50	2,8
Bez odgovora	31,9
Ukupno	100,0

Tovom stoke za druge, uglavnom poznate naručitelje, bavi se 47 domaćinstava u našem uzorku, što čini oko 10% ispitivanih seoskih domaćinstava.

	Broj	%
Da	47	10,2
Ne	380	82,4
Bez odgovora	34	7,4
Ukupno	461	100,0

Tablica 16.
 Bave li se tovom stoke

Živjeti od stočarstva

Ispitanici su mogli navesti dva odgovora na pitanje o najvećem pojedinačnom novčanom prihodu od stočarstva. Kao što se vidi iz sljedeće tablice, najčešće se spominje mlijeko, a potom svinje. Slijede telad, krave, perad. Ostale stočarske proizvode spomenuo je mali broj ispitanika. To naravno ne znači da sve rijetko spomenute proizvodnje nisu potencijalno zanimljivi lokalni proizvodi. Dapače, proizvodna raznolikost pridonijela bi raznovrsnijoj lokalnoj ponudi. Ujedno, osigurao bi se seljačkom poduzetništvu bolji uvid u preferencije tržišta, za početak prije svega lokalnog.

	%
Mlijeko	13,0
Svinje	11,9
Telad	5,6
Krave	2,2
Perad	1,7
Bikovi	1,1
Meso	0,9
Ovce	0,4
Junad	0,4
Janjci	0,2
Jaja	0,2
Konji	0,2
Pčele	0,2

Tablica 17.
 Koje im vrste stočarske proizvodnje donose najveći novčani prihod (postotci su računani za svaki odgovor u odnosu na ukupan broj ispitanika)

Najveći hrvatski potrošač hrane – grad Zagreb – u gotovo je neposrednoj blizini, pa čudi (čudi li doista?) da Lonjsko polje, kao i ostala poljoprivredna područja u okolini glavnoga grada, propadaju i rapidno gube stanovnike.¹⁵ Jedna od uloga metropole, uostalom to je i čini metropolom, jest da je odgovorna za razvitak cijele zemlje.¹⁶ Zagreb, nažalost, još nije posve osvijestio tu svoju ulogu niti na razini regije.¹⁷

Povećanje ili smanjenje stočnog fonda u posljednje tri godine i namjere u bliskoj budućnosti

Vide li uzgajivači stoke iz Lonjskog polja bolju perspektivu? Testirali smo njihovu usmjerenost na stočarstvo uz pomoć dvaju pitanja: jedno o povećanju ili smanjenju stočnog fonda u posljednje tri godine, a drugo se odnosi na planove za neposrednu budućnost. (U stočni fond nije uključena stoka u tovu za naručitelja.)

Tablica 18.
 Jesu li u posljednje 3 godine povećali ili smanjili stočni fond

	Broj	%
Povećali	47	10,2
Smanjili	59	12,8
Ostali na istom	129	28,0
Nemaju stoke	191	41,1
Bez odgovora	35	7,6
Ukupno	461	100,0

Ako uzmemo u obzir samo ona gospodarstva o kojima imamo podatke, onda je 20% njih povećalo stočni fond, 25% smanjilo, a u 55% gospodarstava je ostao isti. Bez obzira na različite razloge povećanja (može se uostalom raditi o svega jednoj životinji), ipak možemo smatrati s većom sigurnošću da je upravo među tih dvadesetak posto anketiranih većina onih koji ozbiljno računaju sa stočarskom proizvodnjom i, gledano s općeg aspekta, to je skupina na koju se može osloniti razvitak stočarstva na Lonjskom polju.

Kad su u pitanju planovi, a prilike u zemlji su nesigurnije, gospodarska politika, pa ni agrarna, ne bude optimizam, nije stabilizirana opća društvena ni gospodarska situacija, te je predviđanje budućeg vlastitog poduzetničkog ponašanja teže. Ulaganje u stoku vrlo je skupo i puno neizvjesnosti i rizika.

Evo kakvi su odgovori:

Tablica 19.
 Namjeravate li povećati ili smanjivati stočni fond

	Broj	%
Povećati	78	16,9
Smanjiti	36	7,8
Imamo stoke, ali ne namjeravamo mijenjati broj	109	23,6
Nemamo stoke i ne namjeravamo je imati	84	18,2
Nemamo stoke ali je namjeravamo imati	114	24,7
Bez odgovora	40	8,7
Ukupno	461	100,0

Iz podataka se može iščitati da u stočarstvu sve veći broj lonjskopoljskih stanovnika itekako vidi svoju budućnost. Najmanje je onih koji namjeravaju smanjiti svoj stočni fond. Čak je najviše onih koji nemaju stoke ali je nam-

jeravaju imati. Očigledno je da postoje razlozi okrenutosti stočarstvu.

Među prvim razlozima smatramo da na ovakav, slobodno se može reći (ponovni) zaokret prema stočarskoj proizvodnji nesumnjiv utjecaj ima ukupna poticajna slika koja je stvorena na temelju interesa koji za ovo područje i njegovo tradicionalno gospodarenje u posljednjih nekoliko godina pokazuje stručna, prirodno-znanstvena i turistička javnost Hrvatske i Europe. Osim toga, ne treba zanemariti činjenicu da stočarstvo na Lonjskom polju ima dugu tradiciju i da postoji bogato stočarsko iskustvo pa je samim tim izbjegnut barem neki od realno mogućih rizika.

Određen utjecaj na okretanje stočarstvu, osim mogućnosti da se utrži višak stočarskih proizvoda već na okolnom području (turistička ponuda na Lonjskom polju te blizina nekoliko manjih gradova i Zagreba), ima i pozitivan i poticajan odnos upravo prema lokalnom tipu uzgoja i ponos da su svemu usprkos uspjeli sačuvati nekoliko vrijednih autohtonih životinjskih pasmina. To se osobito odnosi na gospodarstva koja uzgajaju konje.

Također poticaj okretanju stočarstvu (i poljoprivredi) valja tražiti i u sve težoj gospodarskoj situaciji u cijeloj zemlji, pa tako i u prstenu industrijskih gradova i gradića oko Lonjskog polja, gdje su mnogi ostali bez posla, a ni mladi se ne mogu zaposliti. Dio istraživanog područja bio je okupiran i razrušen, pa su neke druge mogućnosti zarade zasad izgubljene.

Ocjena vlastitoga gospodarstva

Više od polovine ispitanika (58%) smatra da je njihovo gospodarstvo, u usporedbi sa susjednima, prosječno. Da je vrijedno više od prosjeka (znatno ili malo više), drži samo 4,8% ispitanika. Međutim, relativno velik broj ispitanika (21%) smatra da je vrijednost njihova posjeda niža (znatno ili nešto niža) od prosjeka. Srednja ocjena vlastitoga gospodarstva u našem uzorku je 2,7 (između 1 i 5).

	%
Znatno viša od prosjeka	0,7
Nešto viša od prosjeka	4,1
Prosječna	58,4
Nešto niža od prosjeka	14,8
Znatno niža od prosjeka	6,3
Srednja ocjena	2,7
Ne mogu ocijeniti	7,2
Bez odgovora	8,6
Ukupno	100,0

Tablica 20.

Kako ispitanici procjenjuju vrijednost vlastitoga gospodarstva u odnosu na druga u okolini

Iz ovakve raspodjele ocjena moguće je naslutiti da se ipak događa određena diferencijacija među poljoprivrednim imanjima i da se pojavljuju posjedi koji rastu, razvijaju se, napreduju i koji podižu kriterije uspješnosti.

Sudeći prema donekle optimističnim namjerama u budućnosti, nije isključeno da (samo)ocjena za koju godinu bude viša.

Procjena budućnosti gospodarstva i nasljednici

Jedan od velikih problema obiteljske poljoprivrede jest problem s nasljednicima. Mnogi muški nasljednici nastavljanje obiteljskog ili očevog zanimanja¹⁸ smatraju nepravednim pritiskom na slobodu izbora zanimanja, koju imaju gotovo svi ostali mladi. To je postalo jednim od izvora nezadovoljstva poljoprivredom, a time i uzrokom njezinog napuštanja. Ako se tome pridoda sve češće školovanje za nepoljoprivredna zanimanja i kakva-takva mogućnost zapošljavanja izvan poljoprivrede, a postoji još niz drugih razloga, nije teško zamisliti odlazak mladih iz poljoprivrede. To ne mora uvijek biti povezano s odlaskom iz roditeljske kuće ili iz sela.

Tablica 21.
Što će biti s posjedom u
budućnosti

	%
Nasljednici su većinom poljoprivrednici koji žive na posjedu	11,5
Nasljednici su većinom nepoljoprivrednici koji žive na posjedu	23,6
Nasljednici su odselili iz domaćinstva	10,4
Posjed će pripasti rodbini koja se bavi poljoprivredom	3,9
Posjed će se prodati ili dati u zakup	2,8
Nešto drugo	2,0
Ne znam	37,3
Bez odgovora	8,5
Ukupno	100,0

Dobro se vidi struktura nasljednika na prethodnoj tablici. Najviše je onih koji (još) ne znaju što će biti s njihovim imanjem u budućnosti, odnosno tko će ga naslijediti. Tamo gdje se zna tko će naslijediti posjed, nasljednici su većinom u kućanstvu. Među njima dvostruko je više nepoljoprivrednika nego poljoprivrednika. Desetina nasljednika je odselila iz kućanstva, poneki obiteljski posjedi (3,9%) pripast će rodbini koja se bavi poljoprivredom, a za svega nekoliko posjeda u uzorku se (već) zna da će se prodati ili u cijelosti dati u zakup.

	%
U istoj županiji	56,3
U Zagrebu	29,2
U nekom drugom mjestu u Hrvatskoj	6,3
U inozemstvu	8,3
Ukupno	100,0

Tablica 22.

Ako su nasljednici posjeda
 iselili iz domaćinstva – gdje
 žive

Iseljeni nasljednici ne žive daleko. Najviše ih je nastanjeno u samoj Sisačko-moslavačkoj županiji (56,3%), a tridesetak posto je odselilo u Zagreb. Moguće je pretpostaviti da su njihove veze s rodnom kućom i gospodarstvom česte. U inozemstvu živi 8,3% nasljednika.

Gospodarstva odseljenih nasljednika na putu su da zamru. Naime, njihova neovisnost o zemlji (u smislu prihoda i rada) smanjuje i njihovu identifikaciju sa zemljom, a onda i njezinu vrijednost za vlasnika.¹⁹

Međutim, na općem planu događa se (u Europi već traje nekoliko desetljeća) prepoznatljiv zaokret prema novoj definiciji odnosa između čovjeka i društva, s jedne strane, i prirode, okoliša, s druge. Ekološka kriza nameće ljudima novi pristup radu, životu, a odnose proširuje dotad zanemarenom interaktivnošću prema prirodnom okolišu. U okvirima spomenutog zaokreta mijenja se odnos gradskih stanovnika prema gradu, on gubi dio nekoć neupitnih prednosti i atraktivnosti. Bez socioloških istraživanja teško je tvrditi je li pokrenut proces urbanog egzodusa i, ako jest, koliko je rasprostranjen. Međutim, može ga se očekivati i prostorno usmjerivati. Za pretpostaviti je da je dio gradske populacije (već) spreman, pod određenim uvjetima, promijeniti mjesto stanovanja i rada. Njihov dolazak za selo bi značio demografski, gospodarski i ukupni razvojni dobitak.

Ni seoski stanovnici više nisu impresionirani gradom. Odlazi se kad se mora. Zbog škole, posla, osamostaljenja. Kad bi te mogućnosti bile dostupnije seoskim mladim ljudima, oni bi se nesumnjivo u manjem broju odlučili na odlazak iz sela.²⁰

Najkvalitetniji proizvod gospodarstva

Kako je prerada primarnih poljoprivrednih proizvoda zanemariva, i svodi se gotovo isključivo na zadovoljavanje potreba vlastite obitelji, onda se i odgovori na pitanja o kvalitetnom proizvodu svode gotovo isključivo na "sirovine". Nismo ponudili gotove odgovore, već smo upisivali ispitanikove izjave. Zato u tablici vlada određena nekonzistentnost.

Tablica 23.
Koji je najkvalitetniji proizvod
na ispitanikovu gospodarstvu

	%
Žitarice i krmno bilje	18,4
Mlijeko i mliječni proizvodi	13,7
Svinje	8,7
Meso	3,0
Perad	1,3
Telad	0,9
Vino	0,7
Med	0,7
Cvijeće	0,2
Janjad	0,2
Povrće	0,2
Ždrecad	0,2
Krumpir	0,2
Zečevina	0,2
Jaja	0,2

Tako najviše ispitanika drži da su njihovi najkvalitetniji proizvodi žitarice i krmno bilje, a nešto manji broj spominje mlijeko i mliječne proizvode. Naknadnom obradom mlijeku smo priključili zanemariv broj odgovora u kojima su se spominjali “mliječni proizvodi”.

ZAKLJUČAK

Poljoprivreda je bila i ostala temeljnim izvorom prihoda sve malobrojnijeg pučanstva Lonjskog polja. Budući da se radi o zaštićenu području, njezinom (eventualnom) razvitku prema intenzivnijim i suvremenijim oblicima suprotstavljaju se načela na kojima počiva zaštita na (visokoj) razini parka prirode. S druge strane, interes zaštite na ovom području jest upravo održavanje tradicionalnih oblika poljoprivrede, osobito stočarstva, i održavanje ravnoteže između ljudi, seoskih zajednica i prirode. Zato treba što bolje razumjeti odnos čovjeka i prirode i poticati takav njihov suodnos koji ih neće suprotstavljati i koji će osigurati njihov trajni opstanak.

Čovjek je na Lonjskom polju već odavno svojim aktivnostima mijenjao okoliš, prilagođivao ga svojim potrebama i crpio njegovu energiju. Kao i pretežit dio europskoga krajolika, tako je i ovaj izmijenjen čovjekovim djelovanjem. Ali ovdje neke prirodne granice postavljaju vode. Upravo je godišnji ritam voda, unatoč nastojanjima da se one posve ukrote, sve do danas očuvao u ovim poljima specifične načine poljoprivredne proizvodnje.

Vrijednost takva ekosustava prepoznala se na vrijeme i zaštitila. Domaći ljudi koji se još uvijek bave poljoprivredom na tradicionalni način dobili su svjetsku ekološku potvrdu da žive zdravo u vrlo bogatom, raznolikom prirodnom okolišu. Čini nam se da bi bilo razvojno korisno pomoći domaćim stanovnicima da masovnije i cjelovitije osvijeste tu vrijednu činjenicu. I da, potpomognuti stručnjacima, obogate svoje svakodnevno i gospodarsko ponašanje (ondje gdje je to moguće) ekološki prihvatljivijom praksom.

Većina posjeda obrađuje se ekstenzivno. Takva se poljoprivreda prinosima i prihodom teško može mjeriti s industrijaliziranom intenzivnom poljoprivredom.

Da bi se mogla održati, potrebne su mjere koje će, osim neposredna poticaja tradicionalnoj poljoprivredi u zaštićenim područjima, osigurati i druge razvojne pretpostavke na regionalnoj razini:

1. za pojedine članove kućanstva ponuditi zaposlenje izvan obiteljskog posjeda, s relativno sigurnim dohotkom, ili osigurati redoviti dopunski izvor prihoda obitelji (u nepoljoprivrednim djelatnostima),
2. voditi računa o osjetljivoj prirodnoj ravnoteži u području Parka prirode i čuvati tradicionalni sustav privredivanja, unapređujući ga bez rizika (unapređenja su moguća u proizvodnji, a osobito u preradi poljoprivrednih proizvoda s gospodarstva i plasmanu na tržištu),
3. učiniti poljoprivredu komplementarnom (i podupirajućom) razvitku drugih djelatnosti, primjerice, razvitku turizma, nekih oblika kućnog obrta i drugih zanata.

Seoski i seljački turizam, za koje postoje nesumnjive razvojne pretpostavke i ozbiljni planovi u lonjskom kraju, također, poput poljoprivrede, pripada kategoriji **obiteljske djelatnosti**. Posebice bi se za tu djelatnost morala zainteresirati seljačka obitelj, jer tih oblika turizma niti nema bez domaćih proizvoda, uređenog poljoprivrednog krajolika, održavanih poljskih putova itd.

Stoga je razumljivo da smo istraživački interes usmjerili upravo više prema obiteljima nego prema pojedincima.

Ovdje se ne može živjeti od jedne aktivnosti. Nužno ih je kombinirati što više, po mogućnosti komplementarnih.

¹ Kroz polja protječu rječice i potoci: Odra, Lonja, Strug, Sunja.

² Martin Schneider-Jacoby: Vrijednosti Parka prirode Lonjsko polje i poplavnog područja rijeke Save (Posavine). *Bilten parka prirode Lonjsko polje*, vol. 1, br. 1 (1998.), str. 25.

³ U posljednje vrijeme učestale su krađe domaćih životinja koje slobodno pasu po Lonjskom polju. Ne zaustavi li se na vrijeme "lopovski tip

privređivanja”, ozbiljno bi se mogla ugroziti budućnost tradicionalnog slobodnog uzgoja domaćih životinja.

⁴ Pretežito hrast, ali ima jasena i johe.

⁵ Često su neugledne, rijetko do kraja dovršene, vlažnih temelja, neuređenog okoliša.

⁶ U tom smislu predlažemo sustavno prikupljanje domaćih kulinarskih recepata i njihovo mjesto u turističkoj ponudi.

⁷ Da bi se turizam uspješnije razvijao, nužno je prethodno ostvariti određene razvojne pomake. Primjerice, na nekoliko mjesta unutar parka prirode divlja su smetlišta.

⁸ Dio područja parka prirode Lonjsko polje pripadalo je Vojnoj Krajini i posebnom sustavu korištenja poljoprivrednih površina i šuma. Nakon što je razvojačena i pred samo priključenje civilnoj Hrvatskoj, donesen je poseban Zakon ustanovama za otkup prava na drvlje, pašu i uživanje šumskih proizvoda (1871.), što ih krajiški stanovnici imaju u državnim šumama sada već bivše Vojne Krajine. Uskoro je donesen i Zakon o imovnim općinama (1873.). Tako su nastale Krajiške imovne općine koje su preuzele polovinu državnih šuma, a kojima su raspolagale zadruge članova, seljaka. Pretpostavljamo da dio današnje prakse zajedničkog pašarenja, žirovanja i eventualno drugih oblika zajedničkog iskorištavanja pašnjaka i šuma nalazi svoje ishodište u tim, za povijest, i ne baš davnim danima. Vidjeti iscrpno u: Mihovil Markić: *O Krajiškim imovnim općinama*, Zagreb: Tiskara “Merkantile” (Jutriša i Sedmak), 1937., str. 3.

⁹ Zanimljivo je da *Prijedlog Strategije zaštite okoliša i Nacionalnog plana djelovanja za okoliš* (Zagreb: Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja, 2001.) ističe prioritete probleme poljoprivrede ovim redom: 1. očuvanje biološke raznolikosti agrarnoga ekosustava, 2. uski plodored i neodgovarajući agrotehnički zahvati, 3. nadzor nad primjenom organskih i mineralnih gnojiva, i 4. nepostojanost poljoprivredne politike. Kad bi se postiglo da ti problemi prestanu biti problemi ili prestanu izazivati probleme u Lonjskom polju, već bi to bio značajan uspjeh.

¹⁰ Prosječni poljoprivredni posjed u Hrvatskoj ima mnogo više parcela.

¹¹ Iako je to neracionalno, budući da su troškovi korištenja traktora kao automobila veći.

¹² Još uvijek se izvoze žive životinje. Nema pokušaja da se započne njihova prerada *in situ*.

¹³ M. Schneider-Jacoby i H. Ern pišu: “Još 1957. mogli su se svuda duž auto-cesta vidjeti ljudi na močilima. Ovdje su namakali kudjelju i sušili je na kosim obalama malih rijeka.” U: *Park prirode Lonjsko polje. Raznolikost uvjetovana poplavlivanjem*. Zagreb: Hrvatsko ekološko društvo, 1993., str. 29.

¹⁴ O prilagodbi domaćeg stanovništva poplavama i u tom smislu namjenama pojedinih dijelova plavljenih područja, vidjeti opširnije u: *Isto*, osobito str. 26–33.

U posljednje vrijeme vode se rasprave između šumara i stočara o tome koliko i je li uopće svinje uništavaju šume u kojima žive.

¹⁵ Dobar primjer je Žumberak. Vidjeti: Maja Štambuk: Žumberak: primjer propadanja ruralnog područja u okolici glavnog grada, *Sociologija sela*, 1–4/1995., str. 29–37.

¹⁶ O ulogama metropole vidjeti u: Rogić, Ivan i Dakić, Slavko: (2000.), *Grad i plan*, ur. Mišetić, A., i Štambuk, M., Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

- ¹⁷ Nekoliko dobrih akcija Grad (odjel za poljoprivredu) je pokrenuo na razini Zagrebačke županije.
- ¹⁸ Ta se praksa zadržala samo u poljoprivredi Rijetki su i današnji poljoprivrednici kojima očevi nisu bili seljaci ili barem seljaci-radnici i gotovo je svaki naslijedio barem dio svojeg zemljišnog posjeda. Djedovi po majci i ocu današnjeg seljaka u 95% slučajeva bili su seljaci. Oca seljaka ima 82%, a 37% ima majku poljoprivrednicu. Djed seljaka-radnika također je najčešće seljak (87% po ocu i 89,7% po majci). Razlika u odnosu prema seljaku značajnija je glede očeva zanimanja: otac seljaka-radnika tek je u 48,9% slučajeva seljak. (V.: Štambuk, Maja: Društveni razvoj i selo, *Sociologija sela*, Zagreb, 1988., br. 99-100, str. 31.)
- ¹⁹ I. Cifrić: Ekološka (metabolička) praksa u seljačkom društvu. Nekoliko primjera. (rukopis).
- ²⁰ Iznimno jak deagrarizijski kanal je škola. Djeca u većini sela u Lonjskom polju odmalena putuju u školu ili u druga sela ili u susjedne gradiće i zapravo se uče odlaziti. I ostali elementi društvenog standarda sela na području Parka prirode vrlo su skromni ili ih nema (što je češće) i ne zadovoljavaju potrebe stanovnika.

- Cifrić, I., *Ekološka (metabolička) praksa u seljačkom društvu. Nekoliko primjera*, (rukopis).
- Markić, M., (1937.), *O Krajiškim imovnim općinama*, Zagreb, Tiskara "Merkantile" (Jutriša i Sedmak), 84 str.
- Prijedlog Strategije zaštite okoliša i Nacionalnog plana djelovanja za okoliš*, Zagreb, Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja, 2001.
- Rogić, I. i Dakić, S., (1999.), *Grad i plan*, Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Schneider-Jacoby, M., (1998.), Vrijednosti Parka prirode Lonjsko polje i poplavnog područja rijeke Save (Posavine), *Bilten parka prirode Lonjsko polje*, vol. 1, br. 1, str. 23.
- Štambuk, M., (1995.), Žumberak: primjer propadanja ruralnog područja u okolici glavnog grada, *Sociologija sela*, 1-4, str. 29-37.
- Štambuk, M., (1988.), Društveni razvoj i selo, *Sociologija sela*, Zagreb, br. 99-100.

LITERATURA